

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความหมายของพฤกษศาสตร์พื้นบ้านและประวัติการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

2.1.1 ความหมายของพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

พฤกษศาสตร์พื้นบ้านตรงกับคำศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า Ethnobotany ซึ่ง Dr. John W. Harshberger นักพฤกษศาสตร์ชาวอเมริกันแห่งมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย เป็นผู้กำหนดขึ้นในการเสนอผลงานต่อที่ประชุมทางด้านโบราณคดีของมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2438 โดยมีความหมายว่า การศึกษาเรื่องพืชที่คนด้อยอารยธรรม และคนดั้งเดิมในท้องถิ่นได้นำมาใช้ประโยชน์ จัดเป็นศาสตร์หนึ่งในชีววิทยาพื้นบ้าน หรือ Ethnobiology ซึ่งเป็นสหวิทยาสาขาศึกษาความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นที่อยู่รอบๆตัว จึงอาจแบ่งย่อยได้ตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้น เช่น สัตวศาสตร์พื้นบ้าน (Ethnozooology) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างมนุษย์กับสัตว์ เป็นต้น (ชยันต์, 2545) ซึ่งคำว่า Ethnobotany นั้นมีรากศัพท์อยู่ 2 คำ คือ Ethno หมายถึง ขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมที่ได้มีการสืบทอดกันมาแต่โบราณ และคำว่า Botany หมายถึง การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพืช สำหรับในประเทศไทยคำว่าพฤกษศาสตร์พื้นบ้านเริ่มนำมาใช้เป็นครั้งแรกในการสัมมนาระดับประเทศเรื่องพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ซึ่งจัดโดยสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อวันที่ 18-22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2534 นักพฤกษศาสตร์พื้นบ้านหลายท่าน เช่น ศ.ดร. เต็ม สมิตินันท์ ดร. วีระชัย ณ นคร Dr. Dietrich Schmidt-Vogt Dr. Ardith A. Eudey และ Dr. Hans T. Beck ได้ให้ความหมายของคำว่าพฤกษศาสตร์พื้นบ้านที่มีความกระชับ สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมของประเทศไทยไว้ว่า การศึกษาเรื่องการใช้ประโยชน์ของพืชที่ได้มีการสืบทอดกันมาแต่โบราณ ทั้งที่เป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย ตลอดจนใช้เป็นสัญลักษณ์ และความเชื่อถือต่างๆ รวมถึงวิธีการจำแนกแบบพื้นบ้าน ตลอดจนขั้นตอนการเตรียมและสู่ทางการใช้พืชนั้นๆ (เต็ม และวีระชัย, 2545) วัตถุประสงค์ของการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 2 ข้อหลักๆคือ 1. เพื่อความรู้ทางด้านวิชาการและการอนุรักษ์ 2. เพื่อแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับพืชที่มีค่าทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะที่ใช้เป็นยารักษาโรคได้ ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนอยู่ในปัจจุบันได้แก่ พืชป่าหลายชนิดที่ได้รับการปรับปรุงพันธุ์และส่งเสริมให้เป็นพืชเศรษฐกิจ เช่น

ยางพารา (*Hevea brasiliensis*), มันฝรั่ง (*Solanum tuberosum*), มันสำปะหลัง (*Manihot esculenta*), โกโก้ (*Theobroma cacao*), กาแฟ (*Coffea Arabica* และ *C. canephora*) หรือแม้แต่พืชที่ใช้ปลูกประดับ เช่น บัววิกตอเรีย (*Victoria regia*) พืชที่ใช้เป็นยา เช่น ดันจีนโคน่า (*Cinchona ledgeriana* ชนิด *C. succirubra*) ล้วนเป็นตัวอย่างพืชธรรมชาติที่ชนพื้นบ้านได้ใช้กันมาก่อนทั้งสิ้น (วีระชัย, 2545)

2.1.2 การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในต่างประเทศ

การศึกษาทางด้านอนุกรมวิธานพืชถือเป็นพื้นฐานของงานพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในปัจจุบัน งานด้านอนุกรมวิธานพืชได้มีมาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศักราช โดยมีการรวบรวมพันธุ์พืชจัดเข้าเป็นหมวดหมู่ เช่น ผลงานใน *Historia Plantarum* (Theophrastus, 370-285 B.C.) หลังจากนั้นก็มีวิวัฒนาการมาตามลำดับ จนถึงปี พ.ศ. 2280 คาโรลัส ลินเนียสได้เสนอผลงานการจัดหมวดหมู่ของพืชระบบใหม่ใน *Genera plantarum* และที่สำคัญต่อมาในปี พ.ศ. 2296 คือ *Species plantarum* ซึ่งผลงานทั้งสองชิ้นนี้ได้รับการยอมรับให้เป็นแม่บทของการจัดจำแนกพืชในปัจจุบัน การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในสมัยแรกนั้นได้มุ่งศึกษาทางด้านอนุกรมวิธานพืชเป็นหลัก ผลงานส่วนใหญ่จึงเน้นทางการบรรยายด้านพรรณพฤกษชาติ ข้อมูลด้านการใช้ประโยชน์ต่างๆ ได้มีการบันทึกไว้เป็นส่วนน้อย

คริสโตเฟอร์ โคลัมบัส ผู้ค้นพบทวีปอเมริกาเหนือในปี พ.ศ. 2035 เมื่อเดินทางกลับถึงยุโรป ได้รายงานผลการสำรวจ ซึ่งได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์จากพืชของชาวอินเดียนแดงเอาไว้ด้วย และยังกล่าวถึงการผจญภัย ความมั่งคั่งภูมิประเทศที่สวยงาม ตลอดจนวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมของชาวอินเดียนแดงที่ผิดแปลกออกไปโดยสิ้นเชิง ทำให้นักวิทยาศาสตร์ในสมัยนั้นตื่นตัวศึกษาถึงเรื่องราวต่างๆ เหล่านี้ และยังทำให้เกิดการหลงใหลของผู้อพยพไปแสวงหาดินแดนใหม่ในทวีปอเมริกา ในช่วงแรกๆ นั้น การศึกษาทางด้านพืชเศรษฐกิจและพืชที่ใช้ทำยารักษาโรคได้มีขึ้นควบคู่กันไป ผลงานการศึกษาที่มีบันทึกไว้ในช่วงนั้นเช่นเรื่องประวัติและยารักษาโรคของพวกอินเดียน (Rush, 1774) และเรื่องการใช้พืชที่เป็นสีย้อมของพวกอินเดียน เป็นต้น จึงถือได้ว่าการศึกษาทางด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านมีจุดเริ่มต้นอย่างจริงจังในช่วงนี้

หลังจากประเทศสหรัฐอเมริกาได้เป็นเอกราชในปี พ.ศ. 2319 รัฐบาลได้สนับสนุนให้มีการสำรวจทางด้านทรัพยากร โดยเฉพาะการศึกษารวบรวมวัฒนธรรมของคนพื้นเมืองดั้งเดิม แต่ข้อมูลที่ปรากฏในรายงานและบันทึกส่วนใหญ่จะเน้นไปที่ข้อมูลทางด้านพืชเศรษฐกิจ ข้อมูลทางด้านอนุกรมวิธานพืชยังมีน้อยเนื่องจากยังขาดความรู้ทางด้านนี้ และยังมีจำนวนนักพฤกษศาสตร์น้อยท่าน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2404 เมื่อสงครามในระหว่างฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้สงบลงสหรัฐอเมริกาจึงสามารถ

พัฒนาประเทศได้อย่างเต็มที่ มีการศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เน้นเฉพาะถึงประโยชน์และสรรพคุณต่างๆ ของพืชที่ชาวอินเดียนเผ่าต่างๆ ใช้ในชีวิตประจำวัน มีการตรวจสอบชื่ออย่างถูกต้อง ผลงานการศึกษาในช่วงนี้เช่นเรื่องพืชอาหารของชาวอินเดียนในทวีปอเมริกาเหนือ (Palmer, 1870) และผลิตภัณฑ์จากพืชที่ชาวอินเดียนในทวีปอเมริกาเหนือนำไปใช้ประโยชน์ต่างๆ (Palmer, 1871; 1878) ในปี พ.ศ. 2443 มหาวิทยาลัยชิคาโก มลรัฐอิลลินอยส์ ได้มีบัณฑิตสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาเอกสาขาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านเป็นคนแรก คือ Dr. David P. Brown ในช่วงนี้เองจึงมีการผสมผสานกันระหว่างพฤกษศาสตร์พื้นบ้านกับศาสตร์อื่นอีกหลายสาขา เมื่อมีผู้ศึกษาทางด้านนี้มากขึ้น ข้อมูลต่างๆ เริ่มมีมากขึ้นจึงมีนักพฤกษศาสตร์หลายคนได้ขยายคำจำกัดความของ Ethnobotany ซึ่งเดิมเคยนิยามโดย Dr. John W. Harshberger ไปต่างๆ กันเพื่อให้ครอบคลุมความหมายมากขึ้นและให้สอดคล้องกับยุคสมัย เช่น ได้เพิ่มรายละเอียดของการใช้พืชต่างๆ เป็นยารักษาโรค อาหาร สิ่งยัถ์ทอ และที่ใช้ปลูกประดับ เป็นต้น (วีระชัย, 2545; Powers, 1874) ตัวอย่างการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในต่างประเทศมีดังนี้

Boesi (2014) ศึกษาการใช้ประโยชน์จากพืชพื้นบ้านและเห็ด เพื่อเป็นอาหารของชุมชนทิเบต พบพืชและเห็ดทั้งหมด 60 ชนิด จัดอยู่ใน 36 สกุล ตัวอย่างพืชจำนวน 44 ตัวอย่างถูกนำมาใช้เป็นผัก เครื่องเทศ 10 ตัวอย่าง ผลไม้ 15 ตัวอย่าง เชื้อหมักโยเกิร์ตและเบียร์ 3 ตัวอย่าง ส่วนประกอบ tsampa ซึ่งเป็นอาหารพื้นเมืองของชาวทิเบต 5 ตัวอย่าง ทำชา 4 ตัวอย่าง และใช้ทำเครื่องดื่มอื่นๆ 3 ตัวอย่าง

Kang *et al.* (2014) ศึกษาการใช้ประโยชน์จากพืชป่าเพื่อใช้เป็นอาหารของชาวทิเบต ในหมู่บ้าน Gongba (Zhouqu county, Gansu, China) พบพืชที่มีระบบท่อลำเลียงทั้งหมด 81 ชนิด จัดอยู่ใน 41 วงศ์ ส่วนของพืชที่ถูกนำมาเป็นอาหารมากที่สุดคือ ผล 42 ชนิด ดอก 5 ชนิด หัวใต้ดิน 7 ชนิด และเชื้อรา 5 ชนิด ผักที่น่าสนใจเช่น *Eleuterococcus* spp., *Pteridium aquilinum*, *Helwingia japonica*, *Aralia chinensis*, *Allium victorialis*, *Ixeris chinensis*, *Thlaspi arvense* และ *Chenopodium album* เป็นต้น ผลไม้ที่นิยมนำมารับประทานเช่น *Pyrus xerophila*, *Prunus salicina*, *Berberis sinica*, *Rubus* spp. และ *Eleagnus umbellata* เป็นต้น

Yang *et al.* (2014) ศึกษาเปรียบเทียบการใช้พืชสมุนไพรของ Naxi healers และชาวนาทางตะวันตกเฉียงเหนือของยูนนาน ประเทศจีน พบพืชทั้งหมด 106 ชนิด จัดอยู่ใน 50 วงศ์ โดยยังใช้พืชสมุนไพรคิดเป็น 13% ของครัวเรือนทั้งหมด ใช้ยาแผนปัจจุบันคิดเป็น 26% ของครัวเรือนทั้งหมด และใช้ทั้งสองวิธีร่วมกันคิดเป็น 61% ของครัวเรือนทั้งหมด วงศ์พืชที่มีการนำมาใช้ประโยชน์มากที่สุด ได้แก่ Asteraceae 12.8% Ranunculaceae 8.3% Apiaceae 8.3% และ Polygonaceae 7.3% พืช

สมุนไพรถูกนำมาใช้รักษาตามกลุ่มอาการต่างๆมากที่สุดตามลำดับดังนี้ อักเสบ 73 ชนิด ระบบไหลเวียนโลหิต 62 ชนิด ระบบประสาท 41 ชนิด ขับสารพิษ 39 ชนิด ระบบย่อยอาหาร 33 ชนิด กล้ามเนื้อและกระดูก 26 ชนิด ระบบสืบสาวะ 26 ชนิด ผิวหนัง 23 ชนิด ระบบหายใจ 22 ชนิด และไข้หวัด 20 ชนิด

Araya *et al.* (2015) ศึกษาการใช้ประโยชน์จากพืชพื้นบ้านเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยทั้งคนและสัตว์ในเขต Seharti Samre, Southern Tigray, Ethiopia พบพืชสมุนไพรทั้งหมด 90 ชนิด จัดอยู่ใน 82 สกุล 46 วงศ์ พืชส่วนใหญ่ถูกเก็บจากธรรมชาติ ส่วนของพืชที่ถูกนำมาใช้ส่วนใหญ่ ได้แก่ ใบ (44%) ราก (16%) ทั้งต้น (10%) และเมล็ด (8%) พืชสมุนไพรส่วนใหญ่ถูกนำมาใช้เพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยภายใน (64.6%) และโรคตามผิวหนัง (35.4%) กลุ่มอาการที่ให้ค่า Informant consensus factor (ICF value) สูงสุด ได้แก่ ไข้หวัด (0.97%) ปัญหาโรคหลอดเลือดหัวใจ (0.97%) และตาอักเสบ (0.95%)

Torres-Avilez *et al.* (2015) ศึกษาเปรียบเทียบการใช้พืชสมุนไพรของชุมชน Afrocaribbean, Amerindian และ Mestizo ในเขต Caribbean Basin พบพืชทั้งหมด 389 ชนิด จัดอยู่ใน 300 สกุล 98 วงศ์ โดยแบ่งพืชที่สำรวจพบออกเป็น 2 กลุ่มคือ พืชพื้นเมือง และพืชต่างถิ่น โดย Afrocaribbean พบพืชพื้นเมือง 99 ชนิด และพืชต่างถิ่น 49 ชนิด Amerindian พบพืชพื้นเมือง 201 ชนิด และพืชต่างถิ่น 46 ชนิด และ Mestizo พบพืชพื้นเมือง 63 ชนิด และพืชต่างถิ่น 44 ชนิด

2.1.3 การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทย

ชูศรี (2534) ได้เสนอแนวทางการศึกษาและวิจัยพฤกษศาสตร์พื้นบ้านขึ้นเป็นครั้งแรกในการสัมมนาระดับประเทศเรื่องพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ซึ่งจัดโดยสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อวันที่ 18-22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2534 พร้อมทั้งเสนอผลงานเรื่องผลไม้ที่ใช้เป็นผักในเชิงใหม่ โดยสำรวจผลไม้ที่ใช้เป็นผักในตลาดเชิงใหม่กว่า 30 ชนิด และได้ให้รายละเอียดพืชแต่ละชนิด ส่วนที่ใช้ พร้อมทั้งคำอธิบายที่น่าสนใจของผักพื้นเมืองด้วย

เขาวนิตย์ (2539) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าต่างๆ ในเขตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแก่งน้อยและหนองเขียว จังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ เผ่ากะเหรี่ยง ละว้า มูเซอแดง มูเซอดำ และจีนฮ่อ พบพืชทั้งหมด 264 ชนิด จัดอยู่ใน 204 สกุล 91 วงศ์ สามารถแบ่งพืชตามลักษณะการใช้ประโยชน์ได้ 5 ประเภท คือ พืชสมุนไพร พืชอาหาร พืชที่สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจ และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ พืชที่น่าสนใจ เช่น ลิ้นคู่ (*Polygonum paleaceum* Wall.) ชาวมูเซอแดงใช้รากรักษาอาการท้องร่วง ชาวมูเซอดำใช้รากต้นหญ้าดีควาย (*Swertia angustifolia* Ham.) ต้มน้ำดื่มรักษาโรคมะเร็ง ชาวละว้าและ

จีนฮ่อใช้รากพุทธรักษากินหัว (*Canna edulis* Kerr) ฝนละลายน้ำดื่มเป็นยาบำรุงกำลัง ชาวจีนฮ่อเชื่อว่าการปลูกต้นเทียนบ้าน (*Impatiens balsamina* Linn.) ไว้ในบริเวณบ้านช่วยป้องกันภูเข้าบ้าน เป็นต้น

สุมาลี และ ยิ่งยง (2549) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชุมชนไทยทรงดำในหมู่บ้านห้วยยาง จังหวัดกาญจนบุรี และหมู่บ้านคอนทอง จังหวัดนครปฐม พบว่าชาวไทยทรงดำรู้จักการใช้ประโยชน์จากพืช 156 ชนิด 126 สกุล 59 วงศ์ โดยใช้เพื่อเป็นยา 140 ชนิด 120 สกุล 59 วงศ์ เป็นพืชอาหาร 80 ชนิด 67 สกุล 46 วงศ์ และใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ เช่น สีย้อมผ้า ไม้กวาด และใช้ในงานพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น 33 ชนิด 31 สกุล 21 วงศ์ จากการสัมภาษณ์ตัวแทนชาวบ้านทั้งชายและหญิง โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงอายุ คือ 15-30 ปี, 31-50 ปี และอายุมากกว่า 50 ปี ในหมู่บ้านห้วยยางสัมภาษณ์ช่วงอายุละ 10 คน ส่วนหมู่บ้านคอนทองสัมภาษณ์ช่วงอายุละ 15 คนพบว่าชาวไทยทรงดำในหมู่บ้านคอนทองรู้จักใช้ประโยชน์จากพืชมากกว่าชาวไทยทรงดำในหมู่บ้านห้วยยาง และพบว่าชาวไทยทรงดำเมื่อมีอายุมากขึ้นความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืชก็มากขึ้น และเพศหญิงมีความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืชมากกว่าเพศชาย

วิทยา (2549) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวลัวะในเขตพัฒนาโครงการหลวง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเลือกศึกษา 2 หมู่บ้านคือ บ้านดง ตำบลห้วยห้อม อำเภอแม่ออนน้อย และบ้านอมพาย ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่สะเรียง พบพืชที่ใช้ประโยชน์จากทั้ง 2 หมู่บ้านรวม 302 ชนิด 110 วงศ์ สามารถแบ่งออกตามการใช้ประโยชน์ได้ 5 ประเภท คือ พืชอาหาร 161 ชนิด พืชสมุนไพร 130 ชนิด พืชที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ 12 ชนิด พืชที่ใช้สร้างที่อยู่อาศัย 26 ชนิด และใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ 54 ชนิด โดยพืชบางชนิดใช้ประโยชน์มากกว่า 1 อย่าง พืชที่น่าสนใจ เช่น จักก้านแดง (*Pericampylus macrophyllus* Forman) ใช้ต้มดื่มแก้อาการปวดเมื่อยตามร่างกาย ผักอีหลีน (*Elsholtzia communis* (Collett & Hemsley) Diels) เป็นพืชที่มีกลิ่นหอม นิยมนำใบมาประกอบอาหาร ถั่วเหลือง (*Glycine max* (L.) Merr.) นิยมนำมาทำถั่วเน่าเมอะ ซึ่งเป็นเครื่องปรุงรสที่ชาวลัวะนำมาประกอบอาหารเป็นประจำตั้งแต่ในอดีต ส้มผด (*Rhus javanica* L. var. *chinensis* (Mill.) T.Yamaz.) ใช้ทำเป็นตาเหลวในพิธีกรรมต่างๆ เช่น เลี้ยงผีบ้าน ผีเรือนประจำปี รวมทั้งการเลี้ยงผีประจำหมู่บ้าน เป็นต้น

ขวัญฤทัย (2551) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยงที่ตำบลบ้านจันทร์และแจ่มหลวง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ โดยเลือกศึกษา 5 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านห้วยฮ่อม บ้านสันม่วง บ้านห้วยบง บ้านแจ่มน้อย และบ้านกัวโป่ง พบพืชที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้งหมด 216 ชนิดจัดอยู่ใน 169 สกุล 81 วงศ์ สามารถจำแนกพืชออกเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะการใช้ประโยชน์เป็น 6 ประเภท โดยพืชบางชนิดใช้ประโยชน์มากกว่า 1 ชนิด คือ พืชที่ใช้เป็นอาหาร

เครื่องดื่มน้ำ และเครื่องเทศ 153 ชนิด พืชที่ใช้ทำเครื่องนุ่งห่มและสีย้อม 30 ชนิด พืชที่ใช้ทำที่อยู่อาศัย และเครื่องใช้ 26 ชนิด พืชที่ใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ 9 ชนิด พืชมีพิษ 4 ชนิด และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ 51 ชนิด พืชที่น่าสนใจ เช่น เหมือดโลด (*Aporosa villosa* (Wall. ex Lindl.) Baill.) เนื้อไม้ใช้ทำภาชนะต่างๆ และเปลือกลำต้นสับเป็นชิ้นเล็กๆ ตากจนแห้งใช้เป็นสมุนไพรชื้อ ชาวกะเหรี่ยง เชื่อว่าเนื้อไม้เป็นยา ข้าว (*Oryza sativa* L.) เป็นพืชอาหารหลักของชาวกะเหรี่ยง ปิ้งขาว (*Clerodendrum colebrookianum* Walp.) ยอดอ่อนนำมาลวกรับประทานและผลสุกใช้ทำสีย้อมธรรมชาติให้สีฟ้า ยอดดิน (*Morinda angustifolia* Roxb.) รากให้สีส้มแดง ซึ่งการย้อมผ้าด้วยสีย้อมธรรมชาติเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวกะเหรี่ยงที่น่าสนใจ

กวีศิลป์ (2552) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยงบ้านใหม่สวรรค์และบ้านห้วยปูลิง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบพืชทั้งสิ้น 370 ชนิด จัดอยู่ใน 107 วงศ์ 250 สกุล สามารถจำแนกออกตามกลุ่มการใช้ประโยชน์เป็น 10 กลุ่ม คือ พืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชที่ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มและสีย้อมธรรมชาติ พืชที่ใช้ก่อสร้างที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ พืชในวัฒนธรรมความเชื่อ พืชที่ใช้เกี่ยวกับสัตว์เลี้ยง พืชเชื้อเพลิง พืชเศรษฐกิจ พืชมีพิษ และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ พืชที่น่าสนใจ เช่น ผักอีหลีน (*Isodon ternifolius* (D.Don) Kudo) เป็นพืชอาหาร ช้างน้ำ (*Ochna integerrima* Merr.) ใช้รักษาโรคผิวหนัง เดือย (*Coix lacryma-jobi* L.) ใช้ผลเทียมประดับตกแต่งเสื้อผ้า ทะโล้ (*Schima wallichii* (DC.) Korth.) ใช้เนื้อไม้สร้างบ้าน ส้มป่อย (*Acacia concina* (Willd.) DC.) ผักแช่น้ำผสมกับขมิ้น (*Curcuma longa* L.) ใช้ในพิธีกรรม เอื้องหมายนา (*Costus speciosus* (Koen.) Sm.) น้ำในลำต้นรักษาแผลสัตว์เลี้ยง สนสองใบ (*Pinus merkusii* Jungh. & de Vriese) และสนสามใบ (*Pinus kesiya* Royle ex Gordon) เป็นพืชเชื้อเพลิง รากเครือไหล (*Derris elliptica* (Roxb.) Benth.) เป็นพืชมีพิษ และตองกง (*Thysanolaena maxima* Kuntze) ใบใช้ห่อหุ้มอาหาร เป็นต้น

ปรัชญา และคณะ (2554) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวอาข่า หมู่บ้านห้วยหวกป่าโซ อำเภอแม่ฟ้าหลวง และหมู่บ้านใหม่พัฒนา อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย พบว่าพืชที่นำมาใช้ประโยชน์มีทั้งสิ้น 209 ชนิด จัดอยู่ใน 85 วงศ์ เป็นพืชในพื้นที่บ้านห้วยหวกป่าโซ 147 ชนิด ใน 68 วงศ์ และในพื้นที่บ้านใหม่พัฒนา 108 ชนิด ใน 57 วงศ์ โดยมีพืชที่พบในทั้ง 2 หมู่บ้าน 46 ชนิด ใน 31 วงศ์ สามารถแบ่งพืชออกตามลักษณะการใช้ประโยชน์ได้ 4 ประเภท ได้แก่ พืชอาหาร 67 ชนิด พืชสมุนไพร 150 ชนิด พืชที่ใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อ 15 ชนิด และใช้ประโยชน์อื่นๆ 20 ชนิด โดยพบพืชที่มีการใช้ประโยชน์มากกว่า 1 ประเภท 42 ชนิด พืชหายากและพืชที่มีศักยภาพสร้างรายได้ให้แก่

ชุมชนที่น่าสนใจ เช่น กือคี่หรือเกอคี่ (*Rhynchanthus longiflorus* Hook.f.) ดินฮั้งคอย (*Paris polyphylla* Sm.) ปั้งหอม (*Clerodendrum chinense* (Osb.) Mabb. var. *simplex* (Mold.) S.L. Chen) และกู่ชี่ (*Allium hookeri* Thwaites var. *hookeri*) เป็นต้น

นัทธี (2556) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวไทลื้อในหมู่บ้านแม่สาบและไทยวนในหมู่บ้านห้วยคอก ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ในบริเวณหมู่บ้าน พื้นที่เกษตร และพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้าน จากการสำรวจพบพืชที่ใช้ประโยชน์ทั้งหมด 291 ชนิด จัดอยู่ใน 100 วงศ์ 278 สกุล เป็นพืชในพื้นที่บ้านแม่สาบ 260 ชนิด และในพื้นที่บ้านห้วยคอก 171 ชนิด โดยมีพืชที่พบในทั้งสองหมู่บ้าน 147 ชนิด สามารถแบ่งการใช้ประโยชน์ของพืชออกเป็น 7 ประเภท ได้แก่ พืชอาหาร 159 ชนิด พืชใช้ทำเครื่องมือ 9 ชนิด พืชสมุนไพร 127 ชนิด พืชที่ใช้สร้างที่อยู่อาศัยและเครื่องมือเครื่องใช้ 27 ชนิด พืชที่ใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อ 16 ชนิด พืชเศรษฐกิจ 8 ชนิด และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ 20 ชนิด ตัวอย่างพืชที่น่าจะมีศักยภาพสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนที่น่าสนใจ คือ สุกคนธรส (*Passiflora quadrangularis* L.) ที่น่าจะพัฒนาให้เป็นพืชเศรษฐกิจเหมือนกับเสาวรส (*Passiflora edulis* Sims) และผักอีหลิน (*Isodon ternifolius* Kudo) ที่สามารถนำมาใช้เป็นพืชเครื่องเทศให้กลิ่นหอมได้

2.1.4 การศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในจังหวัดน่าน

กลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มชนต่างๆ ในจังหวัดน่านมีการนำพืชในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ในลักษณะที่แตกต่างกันไป จากหลายการศึกษาพบว่าส่วนใหญ่แล้วการใช้ประโยชน์จากพืชจะใช้เป็นพืชอาหารและพืชสมุนไพรมากที่สุด พืชชนิดเดียวกันอาจจะใช้ประโยชน์ในลักษณะที่ต่างกัน เช่น ดิง (*Tacca chantrieri* Andre.) ชาวฉะใช้รากและต้นต้มน้ำดื่มแก้ปวดท้อง ส่วนชาวลื้อใช้เหง้าตากแห้งฝนน้ำดื่มแก้เบื่ออาหาร เป็นต้น หรืออาจจะใช้ส่วนต่างๆ ของพืชต่างกันไป เช่น หอมไก่ (*Chloranthus erectus* Verde.) ชาวมุใช้รากต้มน้ำดื่มแก้ปวดเมื่อย ส่วนชาวลื้อใช้ทั้งต้นต้มน้ำดื่มแก้ปวดเมื่อยเช่นกัน เป็นต้น (ทิพย์สุดา, 2541) ซึ่งการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มชนต่างๆ ในจังหวัดน่านนั้น พบว่าส่วนใหญ่แล้วเป็นการศึกษาในเชิงคุณภาพ คือเป็นการเก็บข้อมูลชนิดพืชและการใช้ประโยชน์จากพืชในด้านต่างๆ เท่านั้น ข้อมูลที่ได้มาไม่สามารถนำมาประเมินค่าหรือตีความเพื่อให้ความสำคัญได้ ทำให้ในบางครั้งข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในเชิงคุณภาพอาจถูกมองข้ามไป

ตัวอย่างการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในเชิงคุณภาพ เช่น ทิพย์สุดา (2541) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวมุ ชาวลื้อ และชาวลื้อในบางพื้นที่ของจังหวัดน่าน พบพืชที่มีการ

นำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้งสิ้น 232 ชนิด 199 สกุล 85 วงศ์ สามารถจำแนกพืชที่พบตามลักษณะการใช้ประโยชน์ได้ 5 ประเภท คือ พืชสมุนไพร พืชอาหาร พืชใช้สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจ และพืชใช้ประโยชน์อื่นๆ พบว่าชาวขมุมีการนำพืชมาใช้ประโยชน์มากที่สุดคือ 165 ชนิด รองลงมาคือชาวลัวะ 126 ชนิด และชาวกู๋มีการนำพืชมาใช้ประโยชน์น้อยที่สุดคือ 97 ชนิด มีพืชหลายชนิดที่มีการใช้ประโยชน์เหมือนกันทั้ง 3 ชนเผ่า แต่อาจมีความแตกต่างกันในส่วนของผู้ที่นำไปใช้ประโยชน์หรือวิธีการใช้ประโยชน์

จันทราภรณ์ (2541) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวไทลื้อ ชาวม้ง และชาวเย้าในบางพื้นที่ของจังหวัดน่าน พบตัวอย่างพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ 273 ชนิด 221 สกุล 98 วงศ์ แบ่งเป็นพืชอาหาร 98 ชนิด สมุนไพร 162 ชนิด พืชเศรษฐกิจ 11 ชนิด และพืชประโยชน์อื่นๆ 31 ชนิด พบพืชเฉพาะถิ่น 1 ชนิด คือ บำบุกต้นเดี่ยว (*Maesa glomerata* K. Larsen & C.M. Hu) ซึ่งม้งใช้รากต้มน้ำดื่มแก้อาการปวดเรื้อรัง พืชที่น่าสนใจได้แก่ สมุทรโคคม (*Sorghum vulgare* var. *saccharatum* Boerl.) ใช้รับประทานลำต้นมีรสชาติดหวานเหมือนอ้อยแต่กากหยาบกว่าอ้อยและเมล็ดยังนำไปเลี้ยงสัตว์ น่าจะส่งเสริมให้มีการปรับปรุงพันธุ์เพื่อที่จะได้นำมาเป็นวัตถุดิบในการผลิตน้ำตาลอีกชนิดหนึ่ง ว่านพระนิม (*Dioscorea bulbifera* Linn.) ม้งนำลำต้นมาต้มหรือคองเหล้าดื่มเพื่อเพิ่มสมรรถภาพของผู้ชาย กก (*Cyperus* sp.) และหญ้าคมบางเขา (*Scleria terrestris* Fassett) ม้งใช้ทั้งต้นต้มน้ำให้สตรีดื่มเมื่อต้องการทำแท้ง พวงแก้วกุดั่น (*Clematis smilacifolia* Wall.) ม้งใช้รากต้มน้ำดื่มหรืออาบแก้โรคหนองใน

ทัศนวิศ (2543) ศึกษาพฤกษศาสตร์ของชาวกู๋และชาวลัวะในเขตตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน พบพืชทั้งหมด 255 ชนิด จัดอยู่ใน 212 สกุล 94 วงศ์ จำแนกพืชที่พบตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ได้แก่ พืชอาหาร เช่น มะขม (*Pittosporopsis kerrii* Craib.) ทั้งชาวกู๋และชาวลัวะรับประทานยอดอ่อนและผลเป็นผัก พืชสมุนไพร เช่น โก้งสะเดน (*Canscora andrographioides* Griff. ex Clarke) ชาวกู๋ใช้ลำต้นต้มน้ำดื่มแก้ปวดหัว ชาวลัวะใช้คองเหล้าดื่มบำรุงกำลัง พืชใช้ทำที่อยู่อาศัย และเครื่องใช้ เช่น ก่อ (*Castanopsis* spp.) ลำต้นใช้สร้างบ้านและอุปกรณ์ต่างๆ พืชเศรษฐกิจ เช่น ต้าว (*Arenga pinnata* Merr.) เมล็ดนำมาทำเป็นลูกจืด พืชที่ใช้ในพิธีกรรม เช่น กะดังใบ (*Leea indica* Merr.) ชาวกู๋ใช้ในพิธีแรกขวัญไร่ พืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น มะเค็ด (*Gelsemium elegans* Benth.) ใช้เป็นยาพิษ เป็นต้น

ไพศาล (2544) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่ากู่ในตำบลดงพญา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน พบพืชที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน 41 ชนิด 40 สกุล 31 วงศ์ สามารถ

จำแนกพืชตามลักษณะการใช้ประโยชน์ได้เป็น 5 ประเภทคือ พืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชใช้สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจ และพืชใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ พืชที่น่าสนใจ เช่น *Lobelia nicotianaefolia* Roth ex R. & S. ใช้สำหรับฆ่าตัวตาย สร้อยไก่ (*Celosia argentea* Linn.) ใช้ในพิธีกินดอกแดง เป็นต้น

ชูศรี และปริทรรศน์ (2554) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวลัวะและชาวลีบนดอยภูคา จังหวัดน่าน พบพืชพื้นบ้านที่นำมาใช้ประโยชน์ 391 ชนิด โดยใช้เป็นอาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย อุปกรณ์เครื่องใช้ และพืชที่ใช้ในประเพณีความเชื่อต่างๆ พืชพื้นบ้านที่ชาวลัวะและชาวลีบนได้รับความรู้ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษโดยมากเป็นพืชในท้องถิ่น บางชนิดได้รับการคัดเลือกพันธุ์ให้เหมาะสมกับพื้นที่ เช่น ข้าวบนที่สูง มันป้าว แดงกวาสายพันธุ์ใหญ่พิเศษ และเครื่องเทศที่สำคัญของชาวเหนือคือ มะแขว่น เป็นต้น

อัญชลี และคณะ (2555) ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้ง บ้านปางช้าง ตำบลพงษ์อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน พบพืชที่ชาวม้งนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้งหมด 277 ชนิด 223 สกุล 90 วงศ์ โดยมีพืชดอกจำนวน 267 ชนิด 215 สกุล 82 วงศ์ เฟิร์นและไลโคไฟต์จำนวน 10 ชนิด 8 สกุล 8 วงศ์ สามารถแบ่งพืชตามลักษณะการใช้ประโยชน์ได้เป็น 7 ประเภท ได้แก่ พืชที่ใช้เป็นสมุนไพร 174 ชนิด พืชที่ใช้เป็นอาหาร 130 ชนิด พืชที่ใช้ทำที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ 24 ชนิด พืชที่ใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อ 14 ชนิด พืชที่ใช้ประโยชน์เพื่อการค้า 5 ชนิด พืชมีพิษ 3 ชนิด และพืชที่ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันด้านอื่นๆอีก 19 ชนิด

สำหรับการศึกษาการใช้ประโยชน์พืชในเชิงปริมาณนั้นสามารถนำข้อมูลที่ได้มาประเมินค่าหรือตีความเพื่อให้ความสำคัญได้ มีเพียงการศึกษาของ Srithi *et al.* (2009) เรื่ององค์ความรู้พืชสมุนไพรและการเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้พืชสมุนไพรของชาวเขาเผ่าเย้าในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งเป็นการศึกษาทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ การศึกษาในเชิงคุณภาพพบว่าพืชที่ชาวเขาเผ่าเย้านำมาใช้ประโยชน์มีจำนวน 50 ชนิด ส่วนการศึกษาในเชิงปริมาณได้ทำแบบสอบถามการนำพืชมาใช้ประโยชน์จากตัวแทนชาวบ้านช่วงอายุ 17-76 ปี พบว่าองค์ความรู้พืชสมุนไพรมีการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงอายุ ผู้ที่มีความรู้เรื่องพืชสมุนไพรส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุหรือผู้ที่ได้รับการศึกษาน้อย เนื่องมาจากการกระจายขององค์ความรู้และการแทรกแซงจากวัฒนธรรมอื่น โดยเฉพาะการขยายโอกาสทางการศึกษาจากส่วนกลางและการเข้าถึงของระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ปัจจัยเหล่านี้ทำให้เยาวชนรุ่นหลังๆ ไม่มีความตระหนักและมองไม่เห็นคุณค่าขององค์ความรู้พื้นบ้าน ทำให้กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ในรุ่นถัดไปเกิดสะดุดหรือขาดหายไป เพราะวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้พืชสมุนไพรของชาวเขาเผ่าเย้าอาศัยการพูดปากเปล่าในชีวิตประจำวัน ไม่ได้มีการ

จัดทำข้อมูลไว้เป็นเอกสาร ดังนั้นการศึกษาการใช้ประโยชน์พืชทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณจะช่วยให้เยาวชนในรุ่นหลังๆเกิดความตระหนักและมองเห็นคุณค่าขององค์ความรู้พื้นบ้านอันจะนำไปสู่การอนุรักษ์และการถ่ายทอดองค์ความรู้พื้นบ้านเหล่านี้ต่อไป

2.2 จังหวัดน่าน

2.2.1 ประวัติศาสตร์และความเป็นมา (กรมศิลปากร, 2530)

การตั้งถิ่นฐาน

พื้นที่เขตจังหวัดน่านปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว โดยมีการสำรวจพบเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยหินเก่า สมัยหินกลาง สมัยหินใหม่ เรื่อยมาจนถึงยุคโลหะ บริเวณที่ลาดเชิงเขาและที่ราบใกล้กับลำน้ำหลายสาย เช่น ที่ราบตอนบนแถบอำเภอบัว ที่ราบตอนล่างในเขตอำเภอเมือง และอำเภอนาน้อย เป็นต้น ส่วนการตั้งถิ่นฐานในยุคประวัติศาสตร์นั้นเริ่มต้นขึ้นในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 18 โดยกลุ่มชนชาวไทยกลุ่มหนึ่งเริ่มมีการตั้งชุมชนบริเวณที่ราบทางตอนบนของจังหวัดน่านในปัจจุบัน ซึ่งในสมัยนั้นมีพระยาภูคาเป็นผู้ครอบครองพื้นที่อยู่ ต่อมาเจ้าขุนฟองซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครเชื้อสายราชวงศ์ภูคาได้สร้างเมืองบัวหรือวรนครขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เพื่อเป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองและหมู่บ้านเล็กๆ ที่กระจายอยู่บริเวณใกล้เคียง ต่อมาเจ้าพระยาการเมืองได้ย้ายเมืองลงมาตั้งใหม่บริเวณที่ราบตอนล่างในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 โดยในช่วงแรกได้ตั้งเมืองอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่านบริเวณวัดพระธาตุแช่แห้งในปัจจุบัน ภายหลังเกิดความแห้งแล้งพระยาผากองซึ่งเป็นโอรสพระยาการเมืองจึงย้ายเมืองมาตั้งทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านเมื่อปี พ.ศ. 1911 และใช้เมืองน่านเป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองในเขตนครรัฐนี้แทนเมืองบัวตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน ประชากรในจังหวัดน่านส่วนใหญ่เป็นคนเมือง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นรวมถึงชาวเขาอาศัยอยู่ตามที่ราบและเทือกเขาสูงอีกเป็นจำนวนมาก เช่น ไทลื้อ แม้ว เข่า ขมุ ถิ่น และผิตองเหลือง เป็นต้น

สภาพทางภูมิศาสตร์

จังหวัดน่านตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภาคเหนือ บริเวณเส้นรุ้งที่ 18 องศา 46 ลิปดา 30 ฟลิปดา เส้นแวงที่ 100 องศา 46 ลิปดา 44 ฟลิปดาตะวันออก บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 11,694 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตทิศเหนือและทิศตะวันตกติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดแพร่และจังหวัดอุตรดิตถ์ ทิศตะวันออกติดต่อกับ

จังหวัดพะเยา อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 650 กิโลเมตร มีแม่น้ำน่านเป็นแม่น้ำสายหลักซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากดอยขุนน้ำน่าน และลำน้ำหลายสายในหุบเขาทางด้านทิศตะวันออกของอำเภอปัว ไหลมารวมกันเป็นต้นแม่น้ำที่เทือกเขากิ่งศาลา ไหลผ่านอำเภอทุ่งช้างลงมาทางทิศใต้ผ่านจังหวัดน่าน อุดรดิตถ์ พิชญ์โลก พิจิตร ไหลไปรวมกับแม่น้ำยมที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ สุดท้ายไหลไปรวมกับแม่น้ำปิงเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ มีความยาวทั้งสิ้น 627 กิโลเมตร

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและป่าไม้ พื้นที่ราบมักเป็นที่ราบแคบๆขนานกับลำน้ำบริเวณหุบเขา มีเทือกเขาฝืนน้ำและเทือกเขาหลวงพระบางรายล้อมอยู่โดยรอบ ภูเขาที่สำคัญในเทือกเขาทั้งสอง เช่น ดอยหลวง ดอยวาว ดอยผาจิ ดอยหลวง ดอยภูเข และดอยขุนน้ำน่าน เป็นต้น ความสูงโดยเฉลี่ยของยอดเขาเหล่านี้อยู่ระหว่าง 1,000-2,000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง แหล่งทำการเกษตรกรรมที่มีขนาดใหญ่ที่สุดคือที่ราบที่ขนานกับแม่น้ำน่านเป็นแนวยาวเริ่มต้นจากอำเภอทุ่งช้างถึงอำเภอท่าวังผา และจากอำเภอเมืองถึงอำเภอเวียงสา โดยมีเทือกเขาขุนห้วยฝายกั้นแบ่งที่ราบออกเป็นสองส่วน ที่ราบทางทิศใต้จะลาดต่ำกว่าทางทิศเหนือ นอกจากนี้ยังมีที่ราบแคบๆ ที่เกิดจากการทับถมของตะกอนจากลำน้ำสาขาแม่น้ำน่านกระจายอยู่ตามหุบเขาต่างๆ

นอกจากแม่น้ำน่านแล้วชาวบ้านยังใช้น้ำจากลำน้ำต่างๆ ในการทำการเกษตรกรรมอีกด้วย เช่น ลำน้ำสา มีต้นกำเนิดจากลำธารในเทือกเขาเขตอำเภอเวียงสา ไหลไปรวมกับแม่น้ำน่านที่ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา ลำน้ำว้า มีต้นกำเนิดจากลำธารในเทือกเขาจอม อำเภอปัว ไหลผ่านอำเภอบ่อเกลือ อำเภอแม่จรมไปรวมกับแม่น้ำน่านที่ตำบลขี้ อำเภอเวียงสา ลำน้ำสมุน มีต้นกำเนิดจากลำธารในเทือกเขาผาจิ ไหลผ่านตำบลถืมตอง และไชยสถานไปรวมกับแม่น้ำน่านที่ตำบลดูใต้ ลำน้ำแหง มีต้นกำเนิดจากลำธารในเทือกเขาแปะช้าง ไหลผ่านที่ราบอำเภอนาน้อยย้อนขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สุดท้ายไหลไปรวมกับแม่น้ำน่านที่บ้านปากน้ำแหง อำเภอเวียงสา ลำน้ำและ มีต้นกำเนิดจากลำธารในเทือกเขาเขตอำเภอทุ่งช้าง ไหลไปรวมกับแม่น้ำน่านที่บ้านมอญ อำเภอปัว และลำน้ำปัว มีต้นกำเนิดจากลำธารในเทือกเขาทางทิศตะวันออกของอำเภอปัว ไหลไปรวมกับแม่น้ำน่านที่บ้านสบปัว

2.2.2 อำเภอบ่อเกลือ

อำเภอบ่อเกลือในสมัยก่อนมีชื่อเรียกว่าเมืองบ่อ เพราะมีบ่อน้ำเกลือสินเธาว์อยู่จำนวน 9 บ่อ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตามพงศาวดารเมืองน่านซึ่งพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชได้เขียนไว้แสดง

ให้เห็นว่าเมืองบ่อมีความสำคัญมากในอดีตโดยเป็นแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญจึงเป็นสาเหตุให้พระเจ้าติโลกราชแห่งเมืองเชียงใหม่ยกทัพไปยึดเมืองน่านเมื่อปี พ.ศ. 1993 เมื่อมีการปกครองแบบรัฐเมืองบ่อจึงอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอปัว โดยแบ่งออกเป็น 2 ตำบลคือ ตำบลบ่อเกลือเหนือและตำบลบ่อเกลือใต้ แต่เนื่องด้วยนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการให้เขตการปกครองที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่มีขนาดเล็กลงเพื่อให้การพัฒนาในด้านต่างๆ รวดเร็วขึ้น และเพื่อให้ประชากรในพื้นที่เข้าถึงบริการของรัฐได้ง่ายและรวดเร็วมากขึ้นตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง แบ่งเขตท้องที่อำเภอปัว จังหวัดน่าน ตั้งเป็นกิ่งอำเภอบ่อเกลือว่า “เนื่องด้วยท้องที่อำเภอปัว จังหวัดน่าน มีอาณาเขตกว้างขวาง และมีพลเมืองมาก ท้องที่บางตำบลอยู่ไกลจากอำเภอ เจ้าหน้าที่ออกตรวจตราดูแลความทุกข์สุขของราษฎรไม่ทั่วถึงสภาพท้องที่โดยทั่วไปเชื่อว่าจะเจริญต่อไปในภายหน้า ฉะนั้นเพื่อประโยชน์ในด้านการปกครองและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนในท้องที่ กระทรวงมหาดไทย อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 64 และมาตรา 65 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พระพุทธศักราช 2457 จึงแบ่งท้องที่อำเภอปัว จังหวัดน่าน ตั้งเป็นกิ่งอำเภอ 1 แห่ง เรียกชื่อว่า “กิ่งอำเภอบ่อเกลือ” มีเขตการปกครองรวม 2 ตำบล คือ ตำบลบ่อเกลือเหนือและตำบลบ่อเกลือใต้ ตั้งว่าการกิ่งอำเภอที่ตำบลบ่อเกลือใต้ให้อยู่ในเขตการปกครองของอำเภอปัว จังหวัดน่าน” (กระทรวงมหาดไทย, 2531) ตำบลบ่อเกลือเหนือและตำบลบ่อเกลือใต้จึงถูกยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอบ่อเกลือเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 และยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2538 ประกอบด้วย 4 ตำบล 39 หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลบ่อเกลือเหนือ 11 หมู่บ้าน ตำบลบ่อเกลือใต้ 15 หมู่บ้าน ตำบลคงพญา 7 หมู่บ้าน และตำบลภูฟ้า 6 หมู่บ้าน อำเภอบ่อเกลือตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดน่าน เส้นรุ้งพิกัดที่ 19 องศา 8 ลิปดา 30 พิลิปดาตะวันออก และเส้นแวงที่ 101 องศา 10 ลิปดา 0 พิลิปดาเหนือ มีพื้นที่ปกครอง 523,781.25 ไร่ หรือประมาณ 838.05 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 7.40 ของพื้นที่จังหวัดน่านทั้งหมด ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ทิศตะวันออกติดต่อกับแขวงไชยะบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอแม่จริมและอำเภอสันติสุข ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอปัว สภาพพื้นที่เป็นเทือกเขาสูงวางตัวแนวเหนือ-ใต้ ทิศตะวันตกมีเทือกเขาคอยภูเวาติดต่อกับคอยภูคา ทิศตะวันออกมีเทือกเขาหลวงพระบาง และมีที่ราบแคบๆ ระหว่างเทือกเขาที่วางตัวแนวเหนือ-ใต้ ด้วยความที่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อนพื้นที่อำเภอบ่อเกลือจึงถือเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำหลายสาย เช่น แม่น้ำน่าน แม่น้ำว้า และแม่น้ำมาง เป็นต้น และประชากรที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ทำไร่บนภูเขา

2.2.3 ตำบลภูฟ้า

ตำบลภูฟ้าเป็นตำบลที่แยกการปกครองออกมาจากตำบลบ่อเกลือใต้ ประกอบด้วย 6 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านนาออก หมู่ที่ 2 บ้านห่านางหลวง หมู่ที่ 3 บ้านผาสุข หมู่ที่ 4 บ้านสบมาง หมู่ที่ 5 บ้านห้วยล้อม และหมู่ที่ 6 บ้านห้วยลอย เป็นชาวพื้นเมือง 4 หมู่บ้าน และชาวลัวะ 2 หมู่บ้าน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธและคริสต์ มีพื้นที่ทั้งหมด 204.3 ตารางกิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ ทิศใต้ติดต่อกับบ้านแม่สะน่าน ตำบลพงษ์ อำเภอสันติสุข ทิศตะวันออกติดต่อกับเมืองไชยะบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิศตะวันตกติดต่อกับบ้านหลักลาย ตำบลอวน อำเภอปัว พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงชัน มีลำน้ำไหลผ่าน 3 สาย ได้แก่ ลำน้ำว้า ลำน้ำมาง และลำน้ำปัน ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ปลูกข้าวโพด ข้าวไร่ เลี้ยงสุกร ไก่ เป็นต้น สถานที่สำคัญในตำบลภูฟ้า ได้แก่ ศูนย์ภูฟ้าพัฒนาตามพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีโรงเรียน 4 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านนาออก โรงเรียนบ้านห่านางหลวง โรงเรียนบ้านสบมาง และโรงเรียนท่านผู้หญิงสง่า อิงคุณานนท์

2.2.4 ลัวะเมื่อน่าน

นิพัทธเวช และ ภูเบศ (2531) ได้อธิบายไว้ว่ากลุ่มคนในจังหวัดน่านในเขตอำเภอปัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ตำบลบ่อเกลือเหนือ และตำบลบ่อเกลือใต้ ซึ่งปัจจุบันก็คืออำเภอบ่อเกลือ นั้นถูกหน่วยงานทางราชการเรียกว่า “ถิ่น” ยังสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มที่เรียกตัวเองว่า “เมาร” กับที่เรียกตัวเองว่า “ไบรส์” และในกลุ่มเมารก็จะมีส่วนหนึ่งที่เรียกตัวเองว่า “ลัวะ” อีก แต่อีกกลุ่มหนึ่งก็ไม่เคยเรียกตัวเองว่าลัวะเลย แต่เรียกตัวเองว่าถิ่นแทน ส่วนคำว่าถิ่นนี้มีที่มาจากตำราจระเข้นายแดนขึ้นไปสำรวจและไปเจอกับคนกลุ่มนี้จึงเรียกคนกลุ่มนี้ว่าถิ่น เพราะคนกลุ่มนี้อาศัยอยู่ในพื้นที่มานานแล้ว นอกจากนี้คนเมืองพื้นราบในจังหวัดน่านก็จะไม่เรียกคนกลุ่มนี้ว่าถิ่นแต่จะเรียกว่าลัวะแทน

นักวิชาการต่างประเทศมักเข้าใจว่าชาวเขาเผ่าถิ่นเป็นคนละพวกกับลัวะ (ลัวะ) แฟรงค์ เอ็ม เลอบาร์ และคณะกล่าวว่าถิ่นเข้ามาในประเทศไทยประมาณ พ.ศ. 2427-2467 ส่วนวิลเลียม วาย เดสแซงท์เห็นว่าชนกลุ่มนี้ได้อพยพมาจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเข้าจังหวัดน่านประมาณ พ.ศ. 2419 หลังจากนั้นก็มีกรอพยพของชนกลุ่มนี้ไปมาระหว่างไทย-ลาวอยู่เรื่อยๆ จากเอกสารเหล่านี้จึงทำให้เอกสารทุกชิ้นของกองสงเคราะห์ชาวเขา กระทรวงมหาดไทย ล้วนระบุตรงกันว่าถิ่นเป็นชาวเขาอพยพจากลาวเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้ไม่ถึง 100 ปี ชลธิรา (2530) ได้ดำเนินการ

เก็บข้อมูลวิจัยภาคสนามจากหมู่บ้านต่างๆ บนดอยในจังหวัดน่านบริเวณชายแดนไทย-ลาวในเขตอำเภอปัวติดต่อกับอำเภอทุ่งช้าง ซึ่งก็คืออำเภอบ่อเกลือในปัจจุบัน ได้สรุปไว้ว่า ความเข้าใจที่ว่าชาวเขาเผ่าถิ่นอพยพจากลาวเข้ามาไทยได้ไม่ถึง 100 ปีนั้นไม่น่าจะถูกต้อง เพราะชาวเขาเหล่านี้เรียกตัวเองว่าลัวะมานานแล้ว ไม่เคยเรียกตัวเองในชื่ออื่น แต่คนเมืองพื้นราบต่างหากที่ไปเรียกพวกเขาว่าถิ่น ซึ่งพวกเขายังรู้สึกรู้ว่าเป็นคำที่มีนัยถูกเหยียดหยาม และภาษาที่ชาวเขากลุ่มนี้พูดก็ถือว่าเป็นภาษาลัวะ ดังนั้นสำหรับในพื้นที่จังหวัดน่านแล้วถิ่นกับลัวะคือเผ่าเดียวกัน กล่าวคือ ลัวะเป็นชื่อที่เรียกกันมาแต่เดิม ส่วนถิ่นเป็นชื่อที่คนเมืองพื้นราบใช้เรียกลัวะซึ่งมีนัยว่าเป็นคนท้องถิ่นเดิม เช่นเดียวกับที่ทางการลาวเดิมเรียกลัวะในประเทศลาวว่าถิ่น (ชลธิรา, 2530)

ภาษา

ภาษาลัวะเมืองน่านโดยทั่วไปมักเรียกว่าภาษาถิ่น (Thin) หรือภาษามาล (Mal) ถูกจัดอยู่ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) ตระกูลย่อยมอญ-เขมร (Mon-Khmer) สาขาขมุอิก (Khmuic) (ชลธิรา, 2530) สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มแรกจะเรียกตนเองว่ามัล (Mal) และเรียกภาษาที่พูดว่าภาษามัล อีกกลุ่มจะเรียกตนเองว่าปรัย (Pray) และเรียกภาษาที่พูดว่าภาษาปรัย ซึ่งในแต่ละกลุ่มก็จะมีภาษาย่อยแตกต่างกันออกไปอีก ชาวลัวะในปัจจุบันมีการติดต่อกับคนเมืองพื้นราบหรือเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ และเรียนหนังสือจากโรงเรียน จึงทำให้สามารถพูดภาษาคำเมืองและภาษาไทยกลางได้ โดยเฉพาะในกลุ่มชาวลัวะที่มีอายุต่ำกว่า 20 ปี จะมีแนวโน้มการใช้ภาษาไทยกลางมากขึ้น (ศราวุธ, 2555)

บ้านเรือน (ศราวุธ, 2555)

บ้านของชาวลัวะตัวเรือนจะยกสูงเพื่อใช้พื้นที่บริเวณใต้ถุนบ้านทำกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งเป็นที่เก็บพื้น อุปกรณ์และเครื่องมือต่างๆ ที่ใช้ในการทำเกษตรกรรม ทุกบ้านจะมีบันไดขึ้นบ้าน เหนือประตูเข้าไปชนบ้านจะมีตะแหว ซึ่งตามความเชื่อของชาวลัวะตะแหวเป็นเครื่องรางที่ช่วยคุ้มครองให้สมาชิกภายในบ้านพ้นจากอันตรายต่างๆ โดยสลาหรือช่างปลูกบ้านจะทำให้เมื่อมีการสร้างบ้าน ตะแหวนี้จะต้องเปลี่ยนใหม่ทุกปีในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ในสมัยก่อนหลังคาบ้านมุงด้วยหญ้าคา และมุงยื่นออกมาจากตัวบ้านโค้งลงมาเกือบถึงพื้นดิน ในปัจจุบันพบว่าบ้านชาวลัวะจะมุงหลังคากระเบื้องหรือสังกะสีเป็นส่วนใหญ่ บ้านแต่ละหลังจะอยู่ใกล้กันลดหลั่นกันไปตามแนวสันเขา เรือนที่อยู่ใกล้ๆ กันผู้อยู่อาศัยมักจะมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ ตัวเรือนที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยจะยกพื้นสูงกว่าชานบ้าน ภายในตัวบ้านอาจเป็นห้องเดี่ยวโล่งๆ หรือบางบ้านอาจกั้นเป็นห้อง บริเวณใกล้กับตัวเรือนอาจมี

ยั้งข้าวหรือบางบ้านไม่ได้สร้างยั้งข้าวก็จะเก็บข้าวไว้ในเรือนที่อยู่อาศัยโดยจะเก็บใส่ไว้ในที่ใส่ข้าวเปลือกคล้ายตระกร้าขนาดใหญ่ทำจากไม้ไผ่สาน เรียกว่า แกร์วะอ

ภายในเรือนจะมีห้องไฟ ตรงกลางหรือมุมด้านใดด้านหนึ่งของห้องจะมีกระบะดิน โดยใช้ไม้ตีเป็นกรอบสี่เหลี่ยมแล้วนำดินมาอัดให้แน่น บนกระบะดินจะวางก้อนเส้าไว้ 3 ก้อน หรือวางเหล็ก 3 ขาแทน สำหรับใช้เป็นเตาหุงต้ม เหนือกระบะดินจะมีชั้นวางของลักษณะเหมือนหิ้งแขวนจากเพดานลงมา บนชั้นนี้จะวางของต่างๆ ที่ต้องการทำให้แห้ง เช่น ดอก กระจับปี่ กระจับปี่ พริกแห้ง เกลือ หรือเมล็ดพันธุ์พืชที่ต้องการเก็บไว้ปลูกในฤดูต่อไป ที่ข้างฝาห้องไฟนี้จะแขวนหม้อและกระทะที่ใช้ปรุงอาหาร และเสียบมีดต่างๆ ลงกับร่องฝาด้วย บริเวณข้างเตาไฟจะใช้เป็นที่นั่งล้อมวงรับประทานอาหารของสมาชิกในครอบครัว

บ้านชาวลัวะในปัจจุบันแม้จะอยู่บนดอยสูงแต่ก็มีไฟฟ้าใช้ ทั้งไฟฟ้าจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคหรือไฟฟ้าจากพลังงานแสงอาทิตย์ ชาวลัวะในปัจจุบันจึงมีโอกาสดูรับข่าวสารจากสื่อวิทยุหรือโทรทัศน์ได้เช่นเดียวกับคนในเมือง สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ในบริเวณบ้านของชาวลัวะ เช่น เล้าหมู เล้าไก่ เป็นต้น

ลักษณะครอบครัว (ศราวุธ, 2555)

ครอบครัวของชาวลัวะส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยวประกอบด้วยพ่อ แม่ และลูก บางครอบครัวเป็นครอบครัวขยาย คือ มีพ่อแม่ของฝ่ายหญิงด้วย เนื่องจากสังคมของชาวลัวะเมื่อแต่งงานแล้วผู้ชายจะมาอยู่บ้านผู้หญิงจนกว่าจะพร้อมที่จะแยกตัวไปสร้างเรือนของตนเอง โดยส่วนใหญ่จะสร้างเรือนอยู่ใกล้ๆ กับเรือนของพ่อแม่ สำหรับลูกสาวคนสุดท้ายมักจะอยู่กับพ่อแม่ตลอดไปแม้จะแต่งงานแล้วก็ตาม และยังเป็นผู้ได้รับมรดก คือ เรือนที่อยู่ รวมถึงที่ดินไร่นา ครอบครัวของชาวลัวะจะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

อาหารการกิน (ศราวุธ, 2555)

ชาวลัวะรับประทานอาหารเหมือนกับคนเมืองน่านกลุ่มอื่นๆ นิยมทานข้าวเหนียวหนึ่ง เกลือ และพริกเป็นเครื่องชูรสที่ขาดไม่ได้ อาหารที่นิยมรับประทาน คือ น้ำปู โดยนำปูตัวเล็กๆ ที่จับได้มาโขลกตำในครกจนละเอียดแล้วตักออก คั้นเอาน้ำปูไปกรองแล้วเก็บใส่หม้อดินทิ้งเอาไว้ 1 คืน วันรุ่งขึ้นจึงนำมาต้มเพื่อเก็บไว้รับประทาน โดยจะนำมาใส่พริกเป็นเครื่องจิ้มสำหรับผักและข้าวเหนียว ชาวลัวะจะรับประทานเนื้อสัตว์ในโอกาสพิเศษหรือยามเช่นผีเท่านั้น ผักต่างๆ ก็เก็บมาจากใน

ไร่หรือจากป่าธรรมชาติรอบหมู่บ้าน ช่วงพิธีโสดหหลวงหรือกินดอกแดงจะทำอาหารและขนมพิเศษต่างๆ เช่น แกงหน่อไม้ใส่ปู ข้าวต้ม ขนมพวง เป็นต้น

โครงสร้างทางชนชั้นของสังคมลัวะเมืองน่าน (ชลธิรา, 2530)

ชุมชนลัวะเมืองน่านก่อนปี พ.ศ. 2511 มีวิถีชีวิตแบบคนป่า ดังปรากฏว่า ผู้ชายลัวะจะนุ่งเตี่ยว (ผ้าฝืนเล็กขนาด 1-1.5 นิ้ว) คาดปิดอวัยวะท่อนล่าง ผู้หญิงทั้งสาวและแก่จะเปลือยอก มีเพียงผ้าถุงเก่าๆพันกาย ส่วนเด็กๆ ทั้งชายและหญิงเปลือยกายล่อนจ้อนเพราะไม่มีเสื้อผ้าใส่ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ชุมชนลัวะเหล่านี้ก็ไม่ได้มีความสัมพันธ์แบบโคดเดี่ยวขาดการติดต่อกับสังคมชาวเมือง ดังปรากฏหลักฐานจากคำให้สัมภาษณ์ในสมัยก่อน พ.ศ. 2511 ว่า หากใครจะเข้าไปทำธุระในเมือง ก็จะต้องไปขอยืมกางเกงจากครอบครัวที่พอมีฐานะมานุ่ง นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์แบบเป็นเกลี้ยกล่อมกับคนเมืองพื้นราบด้วย โดยแม่เต่าหลายคนเล่าว่า สมัยตนยังสาวนั้น หากมีเจ้านายจากพื้นราบขึ้นมาเก็บภาษีเกณฑ์แรงงาน หรือเอาไก่เอาหมู ผู้หญิงลัวะโดยเฉพาะหญิงสาวจะพากันไปหลบซ่อนตัวอยู่ในป่า เพราะถ้าเจ้านายมาพบตัวอาจถูกจับตัวเอาไปทำเมียได้

แม้หนังสือชื่อ “เรื่องหลายรส” ของหม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต จะระบุว่าชาวลัวะในหมู่บ้านอมพาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่ท่านได้ทรงพบในปี พ.ศ. 2512 มีการแบ่งระดับชั้นของคนในสังคมลัวะ ซึ่งสังคมลัวะเมืองน่านแม้จะไม่เห็นการแบ่งชนชั้นแบบชัดเจน เพราะทุกครอบครัวอยู่ในสภาพยากไร้เหมือนกันหมด แต่ภายในสังคมที่ยากไร้นี้ก็มีร่องรอยของการแบ่งชนชั้นในระดับที่แน่นอน โดยพิจารณาจากรายละเอียดต่อไปนี้

1.) ลูกเลี้ยง

สังคมลัวะเมืองน่านพบว่า มี “ควั่นตัก” หรือลูกกำพร้าอยู่มาก เนื่องจากความอดอยาก-ทุกข์โศกนาถและการและโรคภัยไข้เจ็บ ลูกกำพร้าเหล่านี้ไม่มีเรือน เครื่องมือการผลิตหรือไร่เป็นของตัวเอง ลูกกำพร้าเหล่านี้มักอยู่ในฐานะลูกเลี้ยงของครอบครัวชาวลัวะ ผู้ที่เป็นลูกเลี้ยงมีหน้าที่ทำงานบ้านทุกชนิด เช่น เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ ตักน้ำใส่น้ำเต้าไว้ใช้ในครัวเรือน หาฟืนมาไว้ใช้ในครัวเรือน และการทำไร่ เป็นต้น สภาพชีวิตของลูกเลี้ยงค่อนข้างลำบากมีสภาพเหมือนทาสในครัวเรือน ต้องทำงานหนักทั้งวัน ทำให้ลูกเลี้ยงบางคนทนไม่ไหวต้องหลบหนีไปอยู่หมู่บ้านอื่น ซึ่งก็ยังต้องไปเป็นลูกเลี้ยงของครอบครัวชาวลัวะในหมู่บ้านใหม่เช่นเดิม

2.) น้ำเต้า

ชาวลัวะมีความผูกพันกับน้ำเต้าที่บรรจุน้ำไว้ใช้ในชีวิตประจำวันมาก โดยชาวลัวะเรียกน้ำเต้าที่ใช้เป็นภาชนะนี้ว่า “ลุนออก” ลุนออกคือผลน้ำเต้าขนาดต่างๆ กัน ที่เอาเนื้อในออกจนกลวงเหลือแต่เปลือกนอกที่คงรูปน้ำเต้าไว้ นำไปตากแดด และฝังไฟเหนือเตาไฟจนแข็งตัวดี จากนั้นใช้เชือกป่านหรือปอร้อยบริเวณจุกน้ำเต้า เจาะรูส่วนบนเหนือคอคอด ใช้บรรจุน้ำไว้ใช้ทั้งในครัวเรือนและเวลาไปไร่ เมื่อบรรจุน้ำแล้วจะนำมาตั้งไว้ชานเรือน นิยมเรียงไว้เป็นแถว เรือนใดมีลุนออกมากแสดงว่าครอบครัวนั้นมีฐานะค่อนข้างดี เพราะเป็นครอบครัวที่มีแรงงานที่สามารถร่วมทำการผลิตได้ค่อนข้างมาก นอกจากนี้ลุนออกยังถือเป็นหน้าตาของครอบครัวเฉกเช่นคนไทยนิยมสะสมถ้วยชามลายครามประดับบ้าน

3.) ไร่ข้าว

จำนวนไร่และขนาดของผืนไร่ข้าวจัดเป็นเครื่องวัดฐานะของชาวลัวะ ครอบครัวลัวะโดยทั่วไปซึ่งประกอบด้วยพ่อ แม่ และลูกที่ยังใช้แรงงานทำการผลิตไม่ได้ จะมีกำลังทำไร่ข้าวผืนเล็กๆ ได้เพียงผืนเดียว ส่วนครอบครัวใหญ่ที่มีลูกเป็นหนุ่มสาว เป็นแรงงานหลักของครอบครัวได้หลายคน ก็จะทำไร่ขนาดกลางหรือขนาดใหญ่ได้ 2-3 ผืน ผลผลิตในครอบครัวจะมีมากถึงขั้นเหลือกินเหลือใช้ สามารถให้เพื่อนบ้านกู้ยืมข้าวได้ หรือสามารถเลี้ยงลูกเลี้ยงไว้ใช้งานได้ ซึ่งจัดว่าเป็นความสัมพันธ์แบบขูตริตแรงงาน เพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น เมื่อพิจารณาจากชีวิตทางเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่าจำนวนไร่ข้าวและแรงงานที่ร่วมทำการผลิตมีผลต่อการจัดระเบียบสังคมด้วย

4.) สัตว์เลี้ยง

ชาวลัวะนิยมเลี้ยงสัตว์ไว้ภายในบริเวณบ้าน ทั้งหมูและไก่ โดยทำเล้าเล็กๆ ให้อนินได้ขุนเรือน เพียงสังเกตจากปริมาณสัตว์เลี้ยงก็อาจประเมินฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าของได้ กล่าวคือครอบครัวใหญ่จะมีจำนวนสัตว์เลี้ยงมากกว่า และครอบครัวที่มีฐานะดีมากอาจมีควายเลี้ยงไว้ด้วยธรรมเนียมปฏิบัติในครัวเรือนลัวะนั้นจะมอบสัตว์เลี้ยงให้เป็นกรรมสิทธิ์เด็ดขาดของลูก ซึ่งเท่ากับเป็นการฝึกให้เด็กรู้จักความรับผิดชอบ

5.) อำนาจของหมอผี

ในสมัยก่อนหมอผีมีบทบาทในชีวิตของชาวลัวะมาก การเกิด เจ็บป่วย ตาย ขึ้นบ้านใหม่ การเลือกที่ทำไม เกี่ยวข้าว เก็บข้าวเข้ายุ้งฉาง ล้วนมีหมอผีเข้ามาเกี่ยวข้อง หมอผีเป็นบุคคลที่มีฐานะพิเศษมากในสังคมลัวะ เพราะในชีวิตประจำวันของชาวลัวะนั้นต้องทำอะไรหนักมาก ไม่มีอาหารที่เป็นเนื้อสัตว์กิน ส่วนใหญ่ปั่นข้าวเหนียวกินกับเกลือ และพริก นานๆ จะหยุดทำอะไรแล้วไปหาปู ปลามาอย่างเก็บไว้กิน เมื่อถึงวันสำคัญจึงจะฆ่าสัตว์ใหญ่แบ่งกันกินภายในหมู่บ้าน แต่หมอผีไม่เคยอดกินเนื้อสัตว์เลย เพราะการประกอบพิธีกรรมแต่ละครั้งต้องใช้เนื้อสัตว์มาเช่น ไหว้ผีพร้อมเหล้า ดอกไม้ และเทียน นอกจากนี้ยังต้องให้เงินตามจำนวนที่หมอผีเรียกร้องด้วย

6.) กรรมสิทธิ์แหล่งน้ำแหล่งปลา

ชีวิตการกินของชาวลัวะผูกพันอยู่กับแหล่งน้ำ อาหารประเภทเนื้อสัตว์นั้นอาศัยสัตว์น้ำเป็นหลัก ส่วนใหญ่เป็นปลาและปูภูเขา ภายในชุมชนลัวะเดียวกันจะมีตระกูลใหญ่บางตระกูลถือกรรมสิทธิ์แหล่งน้ำบางแห่ง ซึ่งบุคคลอื่นจะล่าแดนเข้าไปหาปู ปลาไม่ได้ หากใครลอบเข้าไปก็จะผิดใจกัน อาจถึงขั้นทะเลาะวิวาทได้

7.) อภิสิทธิ์ในการเลือกที่ทำไม

แม้จะถือครองพื้นที่บนภูเขาอย่างไม่เป็นทางการมาเป็นเวลานาน ไซว่าชาวลัวะในหมู่บ้านเดียวกันจะมีสิทธิในการเลือกที่ทำไมเหมือนกัน ครอบครัวเจ้ากักซึ่งเป็นตระกูลใหญ่ที่สุดในหมู่บ้านจะมีสิทธิเลือกที่ทำไมก่อนครอบครัวอื่น มักจะได้พื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า เป็นไร่ที่ไม่สูงชันจนเกินไป อยู่ใกล้หมู่บ้านและแหล่งน้ำ นอกจากนี้เจ้ากักยังมีอภิสิทธิ์ในการเกณฑ์แรงงานลูกบ้านให้มาถางไร่ของตนเองได้ก่อน เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว เจ้ากักก็จะระดมลูกบ้านให้มาช่วยเก็บเกี่ยวข้าวในไร่ของตนเองก่อน แรงงานที่ลูกบ้านทำให้เจ้ากักนี้ถือเป็นแรงงานให้เปล่า ไม่ได้รับการตอบแทนเป็นผลผลิตใดๆ